

Nejsou bohužel nijak vzácné: našel jsem na českém internetu přes 250 dokladů, kde přímo tahle pomůcka *tu naši* je napsána v podobě *tu naši*. Doklady jdou napříč politickým spektrem: pisatelé pravícův, levicův, sociální demokraté, republikáni. Paleta textů sahá od různých soukromých deníků přes sportovní komentátory až dokonce k přepisu interview s premiérem, kde jsem objevil *tu naši malou zemičku*. Tam samozřejmě má být *tu naši*.

Za pozornost stojí, že zájmena *má/moje*, *tvá/tvoje*, *svá/svoje* mají dvojí tvary, zvané jednoduše krátké a dlouhé. To je prostor pro úhybný manévry: kdo si ve slabé chvíli není jistý, zda má napsat *mimo *moji malíčkost*, anebo *mimo moji malíčkost*, má k dispozici zaručeně správné *mimo mou malíčkost*. (Může také uhnout k vazbě předložky se 2. pádem a napsat *mimo mojí/mé malíčkosti*.)

Občas se setkáváme s otázkou, co Ústav pro jazyk český dělá proti chybě: jestli by třeba neměl vytyknout poslancům kartičky s návodem k používání zájmen. Nemůžeme – bohudík – nikomu vstoupit do hlavy a zjednat tam pořádek. Kdo potřebuje tahák, udělá nejlíp, když si ho sám napíše; nejenže ho nezapomene vzít s sebou, nejenže se v něm vyzná, ale potřebnou látku se navíc často naučí už tím napsáním tak, že by se obešel bez taháku. Toto, velmi malé, penzum představuje šest slov: *té naší*, *tou naší* × *tu naší*. Pokročilí mohou připsat ještě jednu šesticí: *té ~ jí*, *tou ~ jí* × *tu ~ ji*.

11/ Čtvrtý pád zájmena *on*

Josef Šimandl

Že v některém pádu bývají dvě možnosti, to je vcelku časté: *pánu* i *pánovi*, *ve fotbalu* i *ve fotbale*, *ze studny* i *ze studně*, *do lodi* i *do loď*, *z různých hledisk* i *hledisek*. Případů, kdy tvarů je ještě víc, máme podstatně méně. Výběr provádíme v některých případech podle pravidel, jejichž složitost si jako rodilí mluvčí neuvědomujeme – a přesto (téměř) nechybujeme. To je důvod k hrdosti.

Zájmeno *on* má pro 4. pád jednotného čísla (v mužském rodě) čtyři tvary v celkem šesti podobách:

ho, jeho / něho
jej / něj, -ň

Přívěsné *-ň* se přidávalo k předložkám; výsledné *naň, proň, zaň* jsou archaismy, ledaže se hodí křížovkářům a scrabblistům.

Dlouhý, dvojslabičný tvar *jeho* volíme při důrazu: *Jeho se zeptej / Zeptej se jeho* – *já o tom nic nevím*. Vyskytuje se tedy zejména na důrazových pozicích, jimiž jsou začátek a konec věty. Krátké, jednoslabičné *ho* nemá ani slovní přízvuk (patří mezi tzv. příklonky); spokojujeme se jím v nedůrazových pozicích: *On se k nám otočil a já jsem se ho zeptal*, ... Může stát i na konci věty, není-li na něm důraz, např. *Zeptej se ho*. Na začátku, např. **Ho mi sem nevod*, by snad tento tvar použili jen ti z Moravanů, jimž je běžné i **Mu to neříkej* (srov. *Český jazykový atlas 4*, mapa 236); takové užití neplatí za spisovné.

Se samozřejmostí volíme podoby začínající písmenem *n-* po předložkách, např. *mám pro něho/něj dárek*. Z tohoto příkladu se zdá, že popředložkové tvary *něho ~ něj* jsou rovnocenné, ledaže nám jazykový atlas ukáže regionální preference jedné z variant. Ale neplatí to bez omezení (viz následující odstavec) a nelze to přenášet na podoby *jeho ~ jej*. Kdybychom v běžném hovoru řekli *Vidíš*

12/ Tvary zájmen ze svojí, se svojí – výslovnost a psaní

Josef Šimandl

Tato knížka přijde do ruky i čtenářům, kteří v odlišování obou tvarů nechybují „slovem ani písmem“ – a ti se možná podiví, proč se věnujeme takovému přezírnostem. Věnujeme se jim proto, že ve veřejném prostoru zvaném internet se objevuje záplava textů nerevidovaných a textů psaných málo kultivovanými pisateli. Čteme v nich:

*svěřili se nám *ze svojí současnou situací (!)*

*Cyril *ze svojí maminkou (!)*

upil ze svojí sklenice

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* mají dvojí tvary: krátké, jednoslabičné, a dlouhé: vedle tvaru *má* je *moje*, vedle *mě* je buď rovněž *moje* (ve středním rodě a v plurálu), nebo *mojí* (v singuláru ženského rodu), vedle *mou* je *mojí*, vedle *mí* je *moji*. Krátké tvary se mezi sebou liší výrazněji (*mě* × *mou*). U dlouhých může být rozdíl jen v délce (*mojí* × *moji*), na který nebývá po sluchu spolehnouti – a připustíme, že podle představ některých pisatelů jsou tvary *mojí/tvoji/svoji* univerzální pro 2.–7. pád singuláru rodu ženského, stejně jako u zájmen *čí* nebo *její*; tuto mylnou představu jsme už připomněli.

Pokud jde o přijatelnost ve spisovném projevu, starší mluvnice uváděly dlouhé tvary jen pro přímé pády (1., 5. a 4. pád). Od 70. let se v ženském rodě připouští jako hovorové *mojí/tvoji/svoji* v pádech nepřímých (2., 3., 6., 7. pád). Povězme si, že za hovorové – tj. spisovné, ale typické pro projevy mluvené – byly z lidových dlouhých tvarů uznány právě jen tyto, nikoli např. **møjeho*, **tvojemu*, s **mojim*/**mojim*, **svoji*ch. Kdo snad pochybuje, že i tyto tvary se dnes píšou a zveřejňují, může se přesvědčit pomocí internetových vyhledávačů.

Přijetí tvarů *moji/tvoji/svoji* přidělovalo pisatelům jednak starosti s odlišením 4. pádu, který má mít krátké zakončení *moji/tvoji/svoji*, jednak s rozlišováním předložkových spojení *ze svoji* (2. pád) × *se svoji* (7. pád); přitom výslovnost, zejména v hovoře, často bývá bez rozdílu [ze svoji].

Jak si zvykat na náležitě rozlišování v písmu? Doporučit lze dvě cesty: jednak zbystrit vnímavost a osvojit si plně spisovnou rozlišující výslovnost, jednak rehabilitovat krátké tvary, u nichž je rozdíl mezi *ze své* × *se svou* výraznější:

v 7. pádu píšme
se svou (se svoji)
vyslovujeme vždy [se]

13/ Přechodníky stále živé

Petr Kaderka

Používají dnes lidé vůbec přechodníky? Jazykovědné pozorování ukazuje, že ano, jak potvrzuje v této knize i kapitola **IX/9**. Přitom jejich postupný zánik se předpovídal již ve dvacátých letech dvacátého století. Dnes přechodníky nadále nacházíme nejen v beletrii, ale také v publicistice. Nedávno vyšel v magazínu jednoho celostátního deníku rozhovor s mladou herečkou. Autorka článku v úvodním textu použila přechodník, a to bez jakékoli touhy po okázalém stylu, docela přirozeně: *Balancujíc na hranici upřímnosti a sebestylizace vypráví okatá dívka...* Nelze pochopitelně tvrdit, že by se dnes přechodníky používaly nějak masově, je to stále okrajový jazykový prostředek, ale zdá se, že se dnes používají o trochu více než řekneme před deseti lety.

Uvedený příklad z magazínu pěkně ukazuje, kdy je vhodné přechodník použít. Obecně vzato, přechodníky používáme, chceme-li se vyjádřit úsporně a dosáhnout sevřeného výrazu. Je nasnadě, že úspornost vyjadřování a sevřenost výrazu oceníme zejména v psaných textech, při mluvení se přechodníky téměř nevyskytují, ledaže by šlo o projev nářeční (k tomu se ještě vrátíme) nebo o projev písemně koncipovaný, tedy projev čtený nebo odříkávaný z paměti. Zde je však třeba myslet na to, že přílišná sevřenost a úspornost může být u mluvených projevů na škodu, protože nedává posluchačům dostatek času pro porozumění sdělovanému obsahu.

Podívejme se nejprve, jak se vytvářejí náležité tvary přechodníků. Ve spisovné češtině existují dva typy přechodníků. První typ je tzv. přechodník přítomný (nazývaný též přechodník současný nebo přechodník pro současnost). Vyjadřuje děj probíhající současně s dějem vyjádřeným přísudkem (*naslouchala trnouc hrůzou*). Od sloves, která mají ve 3. osobě množného čísla koncovku *-ou* (např. *nesou*), vytváříme přechodníky zakončené na *-a*, *-ouc*, *-ouce*; např. *nesa*, *nesouc*, *nesouce*. První tvar, *nesa*, používáme pro mužský

rod jednotného čísla, druhý tvar, *nesouc*, je taktéž pro jednotné číslo, ale pro rod ženský a střední. A třetí tvar, *nesouce*, je pro množné číslo všech rodů.

nes-a
nes-ouc
nes-ouce

Od sloves, která jsou ve 3. osobě množného čísla zakončena na *-í*, např. *soudí*, tvoříme přechodníky zakončené na *-ě (-e)*, *-íc*, *-íce*: např. *soudě*, *soudíc*, *soudíce*. Opět první tvar je pro jednotné číslo mužského rodu, druhý tvar pro jednotné číslo ženského rodu a středního rodu a třetí tvar je pro množné číslo všech rodů.

soud-ě (e)
soud-íc
soud-íce

Uvedme si tyto názorné příklady: (a) rod mužský: *odvratil se, domnívá se, že snad projevil pohnutím přílišnou smlost*; (b) rod ženský: *Domnívající se, že zaspala, rychle se ustrojila a běžela na Svato Horu*; (c) množné číslo: *a já a Vladimírek jsme vyběhli ven, domnívá se, že Egon Bondy jde zvracet, jaké mívá v obyčejí*. Na těchto příkladech můžeme také vidět, jaká je základní podmínka pro používání přechodníků: rozdělíme-li větu s přechodníkem na dvě běžné věty, mají obě věty stejný podmět (*Já a Vladimírek jsme vyběhli ven. Já a Vladimírek jsme se domnívali, že...*).

Méně používaný je druhý typ přechodníku, tzv. přechodník minulý (nazývaný též přechodník předčasný nebo přechodník pro předčasnost), který vyjadřuje předčasnost jednoho děje před druhým (jeden děj skončil a následuje děj další): *Julie udělavši si topinky šla spát*. Přechodníky pro předčasnost tvoříme od sloves dokonavých. Vyplyvá to z logiky věci, neboť ukončenost děje vyjadřují právě dokonavá slovesa. Např. od slovesa *udělat* vytvoříme tvary přechodníku *udělav* (j. číslo m. rodu), *udělavši* (j. číslo ž. a s. rodu), *udělavše* (mn. č. všech rodů). Vytvoříme je tak, že si nejprve určíme přičestí minulé, tj. *udělal*, odtrhneme od něj *-la* přidáme příčinné přípony.

uděla-v
uděla-vši
uděla-vše

přines
přines-ši
přines-še

Pisatelé si někdy neuvědomují, že u přechodníků máme rozlišení rodové a rozlišení v čísle. Používají třeba stabilně jediný tvar přechodníku bez ohledu na to, jestli je v podmětu věty podstatné jméno v jednotném čísle nebo v množném čísle a jestli je rodu mužského, ženského nebo středního. „Polehčující okolností“ zde může být skutečnost, že v češtině existují také tzv. přechodníky ustrnulé, které se užívají pouze v jednom tvaru bez ohledu na rod a číslo. To jsou výrazy jako *chtě nechtě*, *tak říkajíc* a dále výrazy, které již fungují jako předložky, příp. spojky, jako *vyjma*, *nehledě na*, *nemluvě o*, *soudě podle*.

Za pozornost stojí jistě fakt, že přechodníky neexistují jenom ve spisovném jazyce, ale také v nářečích. V některých východomoravských nářečích máme přechodníky jako *idá*, *přidál/přinda*, *dojďal/donda*. Používání je tu usnadněno, neboť v těchto nářečích existuje jediný tvar přechodníku: *Vzali idá k nám na besedu ze sebu nože* (z lidového vyprávění o zabijače). S nářečními tvary přechodníku se můžeme setkat rovněž v moravských lidových písničkách, např. v závěru hornácké písničky Brněnská kasárna se zpívá *sedňa na konička husár budem*. A také písničkář Vlasta Redl, který se ve své tvorbě inspiroval moravským folklorem, zpívá *Vracája sa dom od Betléma do Vsetína nésl sem sa jak ta láňka potrefná...*

Možná si kladete otázku, proč nemáme také ve spisovném jazyce jenom jeden tvar přechodníku a zdali vývoj nesměruje právě k takovému zjednodušení. Nedá se vyloučit, že jednou k takovému stavu dospějeme. Například ve spisovné slovenštině existuje již dnes jediný tvar přechodníku: končí na *-c* a tvoříme jej od všech sloves bez rozdílu vidu. Nedokonavé sloveso *nieš* a dokonavé sloveso *odnieš* mají stejné tvary přechodníku: *nesúc* a *odnesúc*. V češtině bychom museli v prvním případě použít přechodník přítomný (současný) a v druhém přechodník minulý (předčasný). Příliš složité? Však se také přechodníky díky tomu stávají prostředkem

i terčem jazykového humoru. Vzpomeňme na známou předscénu Jana Wericha a Miroslava Horníčka ze hry Těžká Barbora: ... *takže přichází vejda okamžitě vidí... / K vám chodí Vejda?* Nutno dodat, že tvar *vejda*, jako tzv. přechodník budoucí od slovesa *vejít*, vyjadřující předčasnost jednoho děje před jiným dějem v budoucnosti, je ve spisovném jazyce již dávnou minulostí a že kromě těchto výjimečných případů se s ním můžeme setkat snad už jen při čtení Bible kralické (např. *Jdiž, a vejda k králi Davidovi, rci jemu...*; v dnešním ekumenickém překladu: *Nuže, vejdi ke králi Davidovi a zeptej se ho...*). Naproti tomu přechodníky přítomné a minulé stále dokazují svou životnost, a chceme-li je obrátit a funkčně využít, nezbývá než se naučit těch několik uvedených tvarů a pravidel.

14/ Ke skloňování číslovek

Lucie Jílková

Číslovky jsou slovním druhem, kterým vyjadřujeme počet; jsou slovním druhem ohebným, tedy je skloňujeme. V češtině se vyskytují následující druhy číslovek: základní (*dvě, pět*), řadové (*druhý, pátý*), násobné (*dvakrát, pětkrát*), druhové (*dvoji, paterý*), úhrnné (*dvé, patero*), souborové (*dvoje, paterý*), velikostní (*tisícový*), dílové (*půl, pětina*) a skupinové (*dvojice, pětka*).

Číslovka *jedna* má jako jediná mezi českými číslovkami pro všechny tři rody odlišné tvary: *jeden, jedna, jedno*, které se skloňují jako ukazovací zájmeno *ten, ta, to*. Po ní v češtině následuje 1. pád jednotného čísla: *jeden most, jedna cesta, jedno jablko*. Po číslovkách *dvě, tři, čtyři* následuje v češtině 1. pád množného čísla, tedy *dvě, tři, čtyři cesty*. (Ke skloňování číslovek *dvě, obě* viz II/16.)

Číslovky *tři* a *čtyři* se skloňují v zásadě podle vzoru *kost* v množném čísle, s výjimkami u číslovky *tři* v 7. pádě – *třemi* (nikoli *kostmi* ~ **třmi*) a u číslovky *čtyři* ve 2. pádě – *čtyř* (nikoli *kostí* ~ **čtyří*).

Po číslovkách *pět* až *nekonečno* v 1. pádě v češtině následuje 2. pád množného čísla, např. *pět až nekonečno cest*. Pokud si vyskloňujeme např. *deset cest* ve všech pádech, zjistíme, že zmíněný 2. pád množného čísla se kromě 1. pádu: *deset cest*, vyskytuje ještě v pádě 2.: *deseti cest* a v pádě 4.: *deset cest*, zatímco v ostatních pádech se podstatné jméno vyskytuje již ve stejném pádě jako číslovka: 3. pád: *deseti cestám*, 6. pád: *deseti cestách*, 7. pád: *deseti cestami*. Rodilí mluvčí češtiny si s takovým skloňováním samozřejmě bez problémů poradí, avšak pro cizince, který se učí češky a jehož mateřštinou je dejme tomu angličtina, může být tento systém záležitostí dosti komplikovanou.

V případě číslovky složené se skloňují všechny její části. Viděli-li např. v reklamním textu, že *ceny automobilů se pohybují od 222 222 korun do 333 333 korun*, skloňujeme všechny části

složených číslovek, tj. statisíce, desetitisíce, tisíce, stovky, desítky i jednotky, tedy čteme: *ceny automobilů se pohybují od dvou set dvaceti tisíc dvou set dvaceti dvou korun do tří set třiceti tří tisíc tří set třiceti tří korun*.

Průručky označují za tvar přípustný i neskládané stovky a statisíce. Pokud však usílujeme o to, aby náš projev byl kultivovaný, pokud např. jako zaměstnanci reklamní agentury máme za úkol pro sdělovací prostředky namluvit reklamní slogan, jehož součástí jsou zmíněné složené číslovky a který pak budou ostatní opakovane slyšet, lze skládat všechny části složené číslovky jediné doporučit.

Ve sdělovacích prostředcích se často setkáváme s řadovými složenými číslovkami, u kterých průručky ještě spíše než u číslovek základních připouštějí neskládat stovky. V dopravním zpravodajství např. můžeme slyšet *na 125. kilometru dálnice, tedy na sto dvacátém pátém kilometru dálnice*, ve sportovních zprávách: *na 136. místě žebříčku světových tenistů, tedy na sto třicátém šestém místě žebříčku světových tenistů místo původního ...stém dvacátém pátém ..., stém třicátém šestém... apod.*

Zopakujeme však, že pokud náš projev vyžaduje vyšší vyjadřovací styl, pokud třeba hovoříme o nějakém významném výročí, jako je založení významné instituce nebo narození či úmrtí známé osobnosti, je vhodné s ohledem na charakter takové informace skládat opět všechny části složené řadové číslovky, tedy i stovky. Před několika málo lety jsme se např. dočetli o úmrtí kameraman-ky Leni Riefenstahlové, která zemřela *ve stém druhém roce svého života*, takže o ní můžeme říci, že ještě oslavila *sto první narozeniny*. Tady by bylo nevhodné říci *sto první narozeniny*.

Zajímavý příklad užití, vlastně spíše neuzití, číslovky souborové jsme mohli číst z jednoho billboardu: *sto cikánských houslí*. Podstatné jméno *housle* (protože je pomnožné) vyžaduje výše zmíněnou číslovku souborovou, tedy: *jedny housle, dvojce housle, troje housle* a také *stery housle*. Posledně jmenovaný tvar by vlastně měl být na zmíněném billboardu. Číslovka *stery* je však užívána tak zřídka, že by mohla být – či spíše s jistotou můžeme říci, že by byla – pro čtenáře nesrozumitelná. Obdobným příkladem je hlášení v pražském metru: *žádáme cestující, aby k nástupu použili všech dvaceti dveří soupravy*. Podstatné jméno *dveře* je rovněž pomnožné, takže náležité tvary předcházející číslovky znějí: *jedny dveře, dvojce*

dveře, troje dveře atd. Pokud jsou ale dveře *vícery*, např. *dvacaterý*, má řada mluvčích již tendenci si situaci zjednodušit a říci *dvacet dveří*, nahradit číslovku souborovou číslovkou základní. Ostatně, zde je jazykový úzus daleko na straně číslovky základní, a pokud by cestující v metru slyšeli: *žádáme cestující, aby k nástupu použili všech dvacaterých dveří soupravy*, je téměř jisté, že by spousta z nich onu číslovku slyšela vůbec poprvé.

15/ Od tří do čtyř a Jednostodvacetří

Jan Králík

Číslovky jsou zcela zvláštní slovní druh tím, že se v nich setkávájí původně podstatná jména (*stovka, půl, čtvrt, milion*), přídavná jména (*druhý, trojitý, čtvrtý*) a příslovce (*dvakrát, pětkrát*) – a pak také výrazy, které vůbec čísla neobsahují (*několik, málo*).

Kdybychom sledovali frekvenci číslovek v různých textech, našli bychom zajímavou zvláštnost. V číselných hodnotách vede naprosto bezkonkurenčně počet *jeden*. Výrazy pro hodnotu *jeden* jsou dvakrát frekventovanější než číselné výrazy *dvojkou* a trojnásobně častější než výrazy *s trojkou*. To je zajímavá souhra okolností, z nichž vysvětlit můžeme jen některé: např. že slovo *jeden* v češtině také nahrazuje neurčitý člen (*jakýsi*).

Číslovky můžeme psát několika způsoby. Můžeme použít arabských čísel (123), římských číslic (CXXIII), ale také psát slovy: *sto dvacet tři, sto třiadvacet, stotřiadvacet, jednostodvacetří*. Slovy píšeme složené číslovky obvykle zvlášť, ale v určitých situacích i dohromady. Píšeme-li slovy číslovku na peněžní poukázku, musíme psát nejen všechno v jednom slově a pouze ve tvaru odpovídajícím postupnému zápisu po řádech (tedy nikoli *stotřiadvacet*, ale *stodvacetří*), a navíc počáteční písmeno by mělo být velké. Důvod je nasnadě: aby nikdo nic nevpisoval dovnitř, ani dopředu; aby se nedala cizím zásahem měnit hodnota. Posíláme-li větší částky, mohou tím vzniknout velmi dlouhé výrazy. Ale i obvyklými slovotvornými prostředky mohou číslovky dosáhnout rekordních délek. Například číslo, které se nejspíše vynásobuje *devadesáti devíti*, bychom mohli nazvat *nejzdevětdesátěronásobovávatelnější* (18 slabik, 40 písmen).

Nejčastější obtíž s číslovkami nastává při jejich skloňování. Zvláštním případem je počet dvě, protože si uchovává skloňování duállové, takže není žádné *s *dvěmi*, jak by se nám mohlo zdát podle tvaru *třemi*, ale vždycky je

počet dělitelný *dvěma*, *třemi*
před *dvěma* hodinami, *s třemi* hosty
jeden stojí proti *dvěma*, *třem*

U dvojky se vždycky setkáme s trochu jinými tvary než u trojky a čtyřky. Duállové skloňování se může z dvojek přenášet také na počítaný předmět: když se podíváme do peněženky, Jan Ámos Komenský nás poučí, že tam někdy máme nikoli *dvě *sta* ale *dvě stě* korun českých. O duálu se více dočtete v následující kapitole III/16.

Ještě maličkost k udávání času. Stejně dobře můžeme říci, že je *šest hodin a čtyřicet dvě minut*, jako že je *šest hodin a čtyřicet dva minut*. Obojí je možné, ale jistě sami cítíte určitý rozdíl mezi vyšší a běžnou úrovní vyjadřování. Kdybychom se chtěli vyjádřit opravdu velmi slavnostně, řekneme *roku dvou tisíců devátého*, ale běžně můžeme říci také *roku dva tisíce devět*. První možnost se hodí určitě do obřadní síně nebo k otevírání výstavy, školní slavnosti, k promoci atd., kde řadová číslovka bude znít mnohem lépe.